

Мамбетова А. Ш.

И.Арабаев атындагы КМУнун педагогика кафедрасынын магистранты

Мамбетова А. Ш.

Магистрантка кафедрасы педагогика КГУ имени И. Арабаева

Mambetova A. Sh.

Master student of the Department of Pedagogy of KSU I. Arabaev

ӨСПҮРҮМ КУРАКТА БААРЛАШУУДАГЫ КЫЙЫНЧЫЛЫКТАР ЖАНА АЛАРДЫ ЧЕЧҮҮНҮН ЖОЛДОРУ

ТРУДНОСТИ В ОБЩЕНИИ У ПОДРОСТКОВ И СПОСОБЫ ИХ РЕШЕНИЯ

COMMUNICATION DIFFICULTIES AS A TEENAGEER AND WAYS TO SOLVE THEM

Аннотация: макалада өспүрүм курак боюнча педагогикалык жана психологиялык адабияттар талданып, өспүрүм курактын өзгөчөлүгү болгон баарлашуу изилденип, анын кыйынчылыктарынын негизги себептери системалуу түрдө чагылдырылды.

Аннотация: в статье анализируется педагогическая и психологическая литература, посвященная подростковому возрасту, исследованию коммуникативной особенности подросткового возраста, систематически отражаются основные причины его трудностей.

Resume: The article analyzes the pedagogical and psychological literature on adolescence, the study of the communicative characteristics of adolescence, systematically reflects the main reasons for its difficulties.

Түйүндүү сөздөр: өспүрүм курак, коммуникативдик ишмердик, баарлашуу, кыйынчылыктар, изилдөө моддору, методикалар, педагогикалык коррекция.

Ключевые слова: подростковый возраст, коммуникативная деятельность, общение, трудности, методы исследования, методы, педагогическая коррекция.

Key words: adolescence, communication, communication, difficulties, research methods, methods, pedagogical correction.

Өлкөбүздө акыркы мезгилдерде болуп жаткан өзгөрүүлөр өсүп келе жаткан муунду тарбиялоого өзгөчө талаптарды коюп келет. Анда адеп ахлактуу, дүйнө таанымы терең, активдүү турмуштук позицияга ээ болгон жана өзгөрүлүп турган дүйнөгө оңой ыңгайлашкан өспүрүмдөрдү тарбиялоо. Педагогикада жана психологияда өспүрүм курак өзгөчө орунду ээлейт. Өспүрүм курак - бул балалыктагы эң кыйын мезгил, ошону менен бирге бул инсандык калыптануунун интенсивдүү мезгили. Ыңгайлашуунун негизги компоненттеринин бири бул – баарлашуу.

Өспүрүм курактын негизги өзгөчөлүгү анын балалыктан эр жеткен мезгилге өтүүсүн түзөт. Бул мезгилде өнүгүүнүн бардык аспектилерин сапаттуу өзгөрүүгө туш болуп, жаңы психологиялык формациялар пайда болуп, аң-сезимдүү жүрүм-турумдун негиздери түптөлүп, коомдук мамилелер калыптанат. Психологиянын татаал көйгөйлөрүнүн бири - адам иш-аракеттерде, баарлашууда туш болгон кыйынчылыктар. Байланыштын кыйынчылыктары, же "тоскоолдуктары" маселеси 20-кылымдын ортосунан бери изилденип келе жатат.

Билим берүү иш-аракеттеринде окуучулардын класстагы же топтогу өз ара мамилелериндеги кыйынчылыктарга таасир этүүчү факторлорду, аларды пайда кылган

себептерди, иш-аракеттердеги кыйынчылыктардын маанисин Зимняя И.А., Н.В. Кузьмина, А.Н. Леонтьев, А.К. Маркова, В.А. Кан-Калик, Э.Б. Цуканова, В.В. Рыжов, Л.А. Неварницына ж.б. изилдешкен.

Өспүрүм куракта жакын досторго болгон муктаждык кескин көбөйөт. Өспүрүмдөр ата-энелеринин камкордугунан кутулууга умтулушат, анын ордуна жалпы кызыкчылыктары бар достор менен ишенимдүү, эмоционалдуу мамилелер менен алектенишет жана алар өзүлөрүн иргеп, жалгыздык сезиминен арыла алышат.

Зимняя И.А. баарлашуудагы кыйынчылыктар - бул байланыш түзүүдөн баш тартуу, баарлашып жаткан өнөктөшүнүн иш-аракеттери, билдирүүсүн туура эмес түшүнүү, өзгөрүүлөрдүн кесепетинен болжолдонгон (пландаштырылган) байланышты жүзөгө ашырууда адам башынан өткөргөн "бузулуу" абалы, коммуникативдик кырдаал жана өзүнүн психологиялык абалы деп белгилейт [3].

Баарлашуу кыйынчылыгын жараткан жеке психологиялык факторлордун ичинен эң көп изилденгени - экстраверсия-интроверсия. Иш-аракеттердин когнитивдик стили сүйлөөчү позициясынан да, угуучунун позициясынан да баарлашууда белгилүү бир кыйынчылыктарды жараткан жеке психологиялык факторлорго таандык. Бул когнитивдик деңгээл, биринчи кезекте аналитикалык-синтетикалык ишмердүүлүктүн өзгөчөлүктөрүнүн бүтүндөй тутуму.

Когнитивдик стиль - бул өзгөрүлүп турган кырдаалдарда, тактап айтканда, коммуникативдик кырдаалдарда ырааттуу көрүнүп турган таанып-билүү иш-аракетинин өзгөчөлүгү. Эки полярдык стиль айырмаланат - төмөн жана жогорку дифференциялуу. Көптөгөн изилдөөлөрдүн маалыматтары төмөн психологиялык дифференциациясы бар субъекттер инсандык жана топтук иш-аракеттерди жеке иш-аракеттерден артык көрүшөт. Алар баарлашууда ийгиликтүү болушкандыгын көрсөтөт. Когнитивдик структуралардын дифференциациясы жогору адамдар башка адам жөнүндө көбүрөөк түшүнүүгө умтулат [2].

Өтө чоң кыйынчылыктар эмоционалдык жөнгө салуунун (өзүн-өзү жөнгө сала албайт) жоктугунан же төмөн деңгээлинен келип чыгат, бул баарлашуу өнөктөштөрүнүн бири-бирине, бүтүндөй коммуникативдик кырдаалга көзөмөлсүз реакция кылуусу менен мүнөздөлөт. Стресс фактору бир иш, өнөктөш же субъектин өзү болушу мүмкүн [4]. Ушуга жараша кептин, вербалдык эмес каражаттардын жалпы байланыш тону, интонациясы, лексикалык жана грамматикалык мүнөздөмөлөрү таасир этет.

Пикир алышуудагы кыйынчылыктарды кыймыл-аракети жай (көйгөйлүү), маанайдын күтүүсүз өзгөрүлүшүнө, көз жашка, шектүүлүккө кабылгандар туш болушат. Байланыштын мүнөздөмөлөрүнө темпераменттеги өзгөчөлүктөрү таасир этет. Сангвиник тип - жигердүүлүктүн жогорулашы, мимиканын жана кыймыл-аракеттердин байлыгы, эмоционалдуулук, таасирлүүлүк, адамдар менен байланышуу оңой жана натыйжалуу болот, бирок алардын туруктуулугу күмөн жаратат [2].

Баарлашууга даагы таасир этүүчү фактор катары үй-бүлөдөгү калыптанып калган көз караштарды айтууга болот. Бала кезинен эле, ата-энелер аң-сезимдүү же аң-сезимсиз жүрүм-турум, эрежелерин (нормаларын) калыптандырышат: "Ыйлаба - сен эркексиң", "Булгаба - сен кызсың" ж.б., башкача айтканда, бала стандарттарды, мамилелерди "жакшы - жаман, сулуу - сулуу эмес, жакшы - жаман". Бул көп учурда аң-сезимсиз мамилелер адамга зор күч менен таасир этип, аны дүйнөнү бала кезинен үйрөнгөн мамилелердин духунда кабыл алууга жана реакция кылууга мажбурлайт.

Кандайдыр бир адамга же кубулушка мамиле кылууга терс же позитивдүү калыптанып калган көз карашыбызга жараша мамилелер терс жана оң болушу мүмкүн. Ушундай терс бир тараптуу, тамыр жайган көз караштар ("бардык адамдар өзүмчүл, бардык мугалимдер

формалисттер, бардык сатуучулар чынчыл эмес адамдар") чыныгы адамдардын иш-аракеттерин объективдүү түшүнүүгө бөгөт коет. Бир эле кубулушту ар башка адамдар кабыл алышы ар кандай болушу мүмкүн. Бул алардын жеке калыптанып калган көз караштарынан көз каранды. Демек, ар бир сөз бирдей түшүнүлө бербешти таң калыштуу эмес.

Кон И.С. өспүрүмдөрдүн жана жаштардын баарлашуу кыйынчылыгы тартынчаак деп эсептейт. Сурамжылоого катышкан 18 ден 21 жашка чейинки 2500 америкалык студенттердин (Р. Пилконис, Ф. Зимбардо) 42% ы өздөрүн уялчаак деп эсептешет, ал эми алардын 60% уялчаактыкты олуттуу кыйынчылык деп эсептешет [5].

И.С. Кондун пикири боюнча өзүн уялчаак деп эсептеген өспүрүмлөрдө экстраверсиянын деңгээли төмөн, алардын жүрүм-турумун башкара алышпайт, кооптонушат, невротизмге жакын болушат жана баарлашууда көп кыйынчылыктарга туш болушат [5]. Баарлашуу кадимкидей жүрүшү үчүн, И.С Кондун айтымында, өспүрүмдөр уялчаактыгынан арылышы керек. Зимняя И.С. байланыш кыйынчылыктарынын дагы бир себеби - бул адамдар аралык мамилелер. Алар симпатияга (антипатия), кабыл алууга (четке кагууга), баалуулук багыттарынын дал келишине жана алардын айырмачылыгына, когнитивдик жана жалпысынан жекече баарлашуу стилдериндеги айкалышууга же айырмачылыкка негизделет [4].

Ушулардын бардыгы жана башка көптөгөн нерселер адамдардын өз ара байланышын токтотууга чейин жеңилдетип же татаалдаштырышы мүмкүн. Пикир алышууда кыйынчылыктарды жараткан өнөктөштөрдүн адамдар аралык маанилүү өзгөчөлүгү алардын ар биринде тигил же бул жеке мамлекеттин үстөмдүгү [3].

Белгиленгендей, адамдар аралык мамилелер факторунан келип чыккан байланыштын кыйынчылыгынын көрүнүштөрү ишкердик коммуникация стилдеринин өзгөрүшү түрүндө кездешет. Изилдөөнүн маалыматтары боюнча, коммуникациядагы кыйынчылыктардын факторлорунун арасында инсандык мамилелер биринчи орунду ээлейт.

Ошентип, баарлашууда кыйынчылыктарды жараткан себептерге талдоо жүргүзүп, изилдөөчүлөрдүн пикири боюнча, баарлашуунун адамдын психологиялык мүнөздөмөлөрү, анын ичинде интеллектуалдык, эрктүү, жеке көрүнүштөрү камтылат. Адамдын инсандык сапаттары баарлашуунун деңгээлине кандай таасир этет, 2-бөлүмдө талкууланат.

Алынган маалыматтарды талдоо менен, өспүрүм курактагы пикирлешүүнүн кыйынчылыктарынын себептери натыйжада тышкы конфликттер ушул мезгилдин психологиялык жаңы түзүмдөрүнүн тегерегинде негизделет деп айтуу болот. Жогоруда айтылган өспүрүмдөрдүн жүрүм-турум көрүнүштөрүнүн айрымдарын "өсүп келе жаткан азап" деп эле эмес, өспүрүмдүн кандайдыр бир жол менен чоңдор дүйнөсүнө кошулуп, чоңдорду көрсөтүү менен алардай болууга болгон жигердүү каалоосунун көрүнүшү катары түшүнүү керек (өспүрүмдүн өзү да ошондой сезилет).

Колдонулган адабияттардын тизмеси:

1. Выготский Л.С. Проблема возрастной периодизации детского развития // Вопросы детской психологии. – 1972.-№2.
2. Грехнев В. С. "Культура педагогического общения", -М.Просвещение, 1990
3. Григорьева Т. Г. "Основы конструктивного общения. Практикум.- Новосибирск, издательство Новосибирского университета, 1997
4. Зимняя И.А. "Педагогическая психология". Учебное пособие. Ростов на Дону: Издательство "Феникс ",1997

5. Кон И. С. "Психология старшеклассника" : Пособие для учителя - М. Просвещение.
1980

Рецензент: к.п.н., доцент Сегизбаева Н.К.